

Źródła

STRATY LUDNOŚCI POLSKIEJ W POZNANIU WE WRZEŚNIU 1939 ROKU

Z problemem ustalenia wysokości strat osobowych różnych zdarzeń historycznych (wojny, bitwy, ruchy społeczne) boryka się większość badaczy, a ich drobiazgowo często ustalenia i tak spotykają się z wątpliwościami, krytyką lub negacją. Zdecydowana większość list strat nie jest autorytatywna i zamknięta oraz co najważniejsze – nigdy nie jest pewne, czy zawarte w niej dane są prawdziwe, nawet, gdy zostały oparte na urzędowych dokumentach zgonu. Dokumenty takie wystawiane w okresie kataklizmów, klęsk czy zawieruchy wojennej są obciążone marginesem błędu z powodu panującego chaosu. Dane o śmierci, które podają np. sąsiedzi, znajomi, dalsza rodzina, mogą być oparte na przypuszczeniach. Często akt zgonu wystawiany jest po latach – tak jak w przypadku ofiar II wojny światowej, gdzie polskie sądy przez wiele lat po zakończeniu okupacji wydawały postanowienia o uznaniu za zmarłego. Straty ludności cywilnej Poznania we wrześniu 1939 r. zaliczają się do tej kategorii problemów badawczych: „kwestia istotnych wielkości strat wojennych Poznania w 1939 r. wciąż jeszcze nie jest przesądzona i nadal pozostaje otwarta”¹. Badania nad ustaleniem liczby zabitych osób prowadzili od lat 60. XX w. niezależnie od siebie – doc. dr Marian Olszewski i dr inż. Zenon Szymankiewicz. Obaj doszli do różnych wyników badawczych sprowadzających się do znacznej różnicy liczby polskich ofiar Września 1939 r. Marian Olszewski oparł się na aktach poznańskiego Urzędu Stanu Cywilnego, który jest jedyną uprawnioną instytucją do urzędowego i autorytatywnego stwierdzania zgonu. Wyniki badań opublikował w 1973 r. w klasycznej już dziś syntezie dotyczącej strat mieszkańców Poznania w okresie 1939-1945². Materiał zgromadzony podczas pracy został złożony między innymi w Archiwum Państwowym w Poznaniu³ i jak stwierdził autor – stanowi on „obszerny i bynajmniej nie wyczerpany materiał badawczy”⁴. Zenon Szymankiewicz publikował swoje tezy w latach 1964-1989 przede wszystkim na łamach „Kroniki Miasta Poznania”⁵.

¹ M. Olszewski, *Straty i martyrologia ludności polskiej w Poznaniu 1939-1945*, Biblioteka „Kroniki Miasta Poznania” nr 38, Poznań 1973, s. 38.

² M. Olszewski, *Straty i martyrologia ludności polskiej...*

³ M. Olszewski, *Indeks ofiar terroru i wojny*, Archiwum Państwowe w Poznaniu, bez sygnatury, materiał pomocniczy na stanowisku d/s kwerend [*Rejestr polskich strat ludnościowych w Poznaniu 1939-1945 sporządzony na podstawie akt Urzędu Stanu Cywilnego*].

⁴ M. Olszewski, *Straty i martyrologia ludności polskiej...*, s. 9.

⁵ Z. Szymankiewicz, *Jeszcze o 1939 roku w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania” 1977, s. 69-73; tenże, *Niemieckie bombardowania Poznania 1 września 1939 r. Przyczynek do badań wydarzeń wrześniowych 1939 r. w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania” 1964, nr 3, s. 17-34; tenże, *Pierwsze dni okupacji*

Jego obszar badawczy obejmował ogólną problematykę Września 1939 r. w Poznaniu, straty osobowe były jednym z elementów. Ostatnią listę ofiar opublikował w 1985 r.,⁶ uzupełnioną w 1989 r.⁷

Naloty niemieckiego lotnictwa na Poznań miały miejsce 1 września 1939 r. o godzinie 12.00, 13.00, 15.00 i 18.00⁸. W 1948 r. zostały opublikowane wspomnienia Józefa Jendykiewicza, portiera w Zakładzie Anatomii i Medycyny Sądowej Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego przy ul. Rektora Heliodora Świącickiego 6:

„Dużo obywatelstwa naszego Grodu przychodziło tutaj w pamiętne dni wrześniowe 1939-go roku, by odnaleźć tu swoich bliskich, lub oglądać te nieszczęśliwe ofiary pierwszych bomb niemieckich, które rzucone zostały na spokojną ludność naszego miasta. Tutaj wówczas, do naszego gmachu, który pozostał nienaruszony, zwieziono w karetkach Pogotowia Lekarskiego i Czerwonego Krzyża w okropny sposób zmasakrowane i po prostu w strzępy rozszarpane zwłoki naszych niewinnych dzieci, naszych sióstr i braci. Pamiętam jak niejedna matka zemdlala, zobaczywszy poszarpane zwłoki swego dziecka, jak niejedna żona zmysły straciła, poznając wśród zabitych swego męża, żywiciela dzieci. Ciężkie to były chwile. Mało serce człowiekowi w piersiach nie pękło gdy na rozpacz tych ludzi patrzeć musiał. Minęły pierwsze dni. Zabrano od nas te liczne ofiary, a było ich w naszym budynku 86. Pochowano je na cmentarzu przy ul. Przemysłowej”⁹.

Wspomina Adam Czarczyński z III Komisariatu Straży Obywatelskiej na Wildzie:

„Pierwszą czynnością było odgruzowanie przez dziesięciu strażników-ochotników domu, który został zbombardowany 1 września przy ul. Strumykowej w celu wydobycia zwłok ofiar nalotu, które następnie zostały pochowane na Cmentarzu Zmartwychwstańców pod Luboniem”¹⁰.

W dniu 6 IX 1939 r. z inicjatywy działaczy Polskiego Czerwonego Krzyża – Franciszka i Romana Wiśniewskich i Edmunda Jarzyny oraz pracownika Wydziału Zdrowia Zarządu Miejskiego Antoniego Witkowskiego zorganizowany został punkt ratowniczo-sanitarny przy Komen-dzie Straży Obywatelskiej przy placu Kolegiackim. Członkowie punktu, którym kierował Antoni

hitlerowskiej w Poznaniu. Przyczynek do badań wydarzeń w Poznaniu w okresie od 10 do 14 września 1939 r., „Kronika Miasta Poznania” 1972, nr 3, s. 5-20; tenże, *Poznań w czasie wrześniowego odwrotu. Przyczynek do badań wydarzeń w Poznaniu w okresie od 5 do 10 września 1939 r.*, „Kronika Miasta Poznania” 1971, nr 3, s. 17-38; tenże, *Przyczynek do wrześniowych dni Poznania w roku 1939*, „Kronika Miasta Poznania” 1975, nr 3, s. 83-94; tenże, *W 30 rocznicę napaści na Polskę. Wrześniowe dni Poznania. (Przyczynek do badań wydarzeń w Poznaniu w dniach od 1 do 5 września 1939 r.)*, „Kronika Miasta Poznania” 1969, nr 3, s. 27-43; tenże, *Z nieznanych kart poznańskiego Września*, „Kronika Miasta Poznania” 1989, nr 4, s. 57-75.

⁶ Z. Szymankiewicz, *Poznań we wrześniu 1939*, Poznań 1985.

⁷ Z. Szymankiewicz, *Z nieznanych kart...*, s. 59.

⁸ Szerzej o nalotach na Poznań patrz przypis 5 oraz Z. Szymankiewicz, *Poznań we wrześniu 1939 roku*, w: *Dzieje Poznania 1918-1945*, t. 2, pod red. J. Topolskiego i L. Trzeciakowskiego, Warszawa, Poznań 1998, s. 1358-1379.

⁹ H. Szołdrska, *Walka z kulturą polską. Uniwersytet Poznański podczas okupacji*, Poznań 1948, s. 39-40.

¹⁰ Chodzi o cmentarz parafii p. w. Św. Trójcy. W przypisie Zenon Szymankiewicz podał liczbę 22 zabitych pod gruzami przy ul. Strumykowej, a według aktów USC zginęły tam 3 osoby – Z. Szymankiewicz, *Poznań w czasie wrześniowego odwrotu...*, s. 24.

Witkowski, zorganizowali na terenie miasta 14 miejsc dla służb ratowniczo-sanitarnych. Z pomocą władz miejskich przeprowadzili pogrzeby ofiar nalołów z 1 września oraz osób zmarłych w szpitalach. Nie pogrzebane ciała leżały w gmachu Zakładu Anatomii i Medycyny Sądowej Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego przy ul. Rektora Heliodora Święcickiego 6, w jednej z hal Międzynarodowych Targów Poznańskich (tam znajdowały się zwłoki ofiar zebrane z ulic miasta i rejonu dworca kolejowego) oraz w kostnicach szpitalnych i cmentarnych. Masowe pogrzeby odbywały się od 6 do 9 września. Zarząd miejski werbował ludzi do prac pogrzebowych proponując dość wysokie wynagrodzenie – 20 złotych i przydział alkoholu. Warunki były ciężkie – upał, ekipy pracowały w maskach przeciwgazowych. Według Zenona Szymankiewicza – na cmentarzu przy ul. Towarowej pochowano wówczas 59 osób, na cmentarzu Św. Wojciecha około 20 osób, na cmentarzu świętomarcińskim blisko 60 osób, mniej osób pochowano na mniejszych cmentarzach¹¹. W aktach Zarządu Wojewódzkiego Polskiego Czerwonego Krzyża w Poznaniu jest zeznanie urzędnika, który przesłuchiwany po wojnie twierdził, że w halach Międzynarodowych Targów Poznańskich naliczył około 130 ciał¹². „Kurier Poznański” z 7 IX 1939 r. donosił o pogrzebach ofiar nalołów, ale nie podano liczby. Liczbę ofiar próbował ustalić już w pierwszych dniach Zarząd Miejski Poznania. 8 września na łamach „Dziennika Poznańskiego”¹³ ukazało się wezwanie do zgłaszania nazwisk osób zabitych w nalołach – ponieważ 10 września Poznań zajęli Niemcy, projekt ten nie został zrealizowany¹⁴.

Według zapisów w poznańskiej prasie,¹⁵ ofiary nalołów miano pochować w trzech masowych mogiłach na:

- cmentarzu farnym parafii p.w. Św. Marii Magdaleny przy ul. Bukowskiej („cmentarz farny”, na terenie dzisiejszych Międzynarodowych Targów Poznańskich);
- cmentarzu parafii p.w. Św. Marcina przy ul. Towarowej („cmentarz świętomarciński”);
- cmentarzu parafii p.w. Św. Wojciecha na stokach Cytadeli Poznańskiej, oraz pojedynczo na pozostałych poznańskich cmentarzach¹⁶.

Nie mają póki co potwierdzenia informacje o pogrzebie na cmentarzu przy ul. Bukowskiej, choć był on najbliżej hal targowych, w których złożono ciała do celów identyfikacyjnych. Miała się tam znajdować masowa mogiła. W dniach od 18 IX 1941 r. do 13 VII 1942 r. przeniesiono istniejące tam mogiły na cmentarz parafii p.w. Św. Trójcy przy ul. Samotnej (sąsiadującego

¹¹ Z. Szymankiewicz, *Poznań w czasie wrześniowego odwrotu...*, s. 31-32.

¹² Archiwum Państwowe w Poznaniu, zespół 1207, Polski Czerwony Krzyż Zarząd Wojewódzki w Poznaniu, zbiór nieosygnowany, niespaginowany, przyjęty do zasobu Archiwum w 2008 r.

¹³ *Ewidencja ofiar nalołów na Poznań*, „Dziennik Poznański” nr 206, z 8.09.1939, s. 1.

¹⁴ Z. Szymankiewicz, *Niemieckie bombardowania Poznania...*, s. 29.

¹⁵ „Kurier Poznański” nr 406, z 7.09.1939.

¹⁶ W księdze cmentarza ewangelickiej parafii p. w. Św. Pawła przy ul. Grunwaldzkiej w Poznaniu jest zapisanych kilka osób, z datą śmierci 1.09.1939 r. lub datą pogrzebu 6.09.1939 r. Nie wiadomo jednak, czy są to ofiary nalołów (być może narodowości niemieckiej): Wanda Baum – zam. ul. Kazimierza Kantaka 6, pogrzeb 5.09.1939 – poz. w księdze – 32/1939; Olga Bartsch – 60 lat, zgon 1.09.1939 r., pogrzeb 5.09.1939 r., poz. w księdze – 34/1939; Georg Hoffmann – pogrzeb 6.09.1939 r., poz. w księdze – 36/1939; Hoffmann [kobieta] – pogrzeb 6.09.1939 r., poz. w księdze – 37/1939; Hans Markowski, 61 lat, zgon 1.09.1939 r., pogrzeb 6.09.1939 r., poz. w księdze – 35/1939; Roman Schiktanz – zam. ul. Juliusza Kossaka 9/7, 23 lat, zgon 1.09.1939 r., pogrzeb 5.09.1939, poz. w księdze – 33/1939 – Archiwum Państwowe w Poznaniu, Zespół Gmina Ewangelicka św. Pawła w Poznaniu, sygn. 21, *Księga cmentarza III, b. cmentarza ewgl. św. Pawła przy ul. Grunwaldzkiej za czas od 1.1.1919 do 22.1.1945*, s. 110-111.

z cmentarzem parafii p.w. Zmartwychwstania Pańskiego¹⁷). Nie ma jednak dokumentów, które by mówiły o ekshumacji ofiar nalotów. Nie wiadomo zatem czy takowa mogiła faktycznie istniała. Według zapisów archiwalnych¹⁸ na cmentarz parafii p.w. Św. Trójcy z cmentarza farnego ekshumowano ponad 350 osób o nieustalonej tożsamości – nie można więc wykluczyć, że wśród nich były nieznane ofiary nalotów z 1939 r., zwłaszcza że w ewidencji jest pięć nazwisk zbieżnych z listą ofiar Września 1939 r., jednak brak szczegółów uniemożliwia udowodnienie związku ich śmierci z nalotami¹⁹. Zenon Szymankiewicz twierdzi, że przy ul. Samotnej jest masowa mogiła – prawdopodobnie 22 osób, które zginęły pod gruzami domu przy ul. Strumykowej²⁰. Marian Olszewski nie natrafił w aktach kasacyjnych Zarządu Zieleni Miejskiej w Poznaniu na dokumenty stwierdzające istnienie zbiorowej mogiły na cmentarzu przy ul. Bukowskiej oraz o przeniesieniu takowej na ul. Samotną²¹.

Na cmentarzu parafii p.w. Św. Marcina przy ul. Towarowej w Poznaniu miało być pochowanych 59 nieznanymi osob. Później okazało się, że wśród nich są dwie osoby narodowości niemieckiej rozstrzelane w rejonie Mostu Chwaliszewskiego w Poznaniu przez polskich żołnierzy za dywersję. Zostali oni ekshumowani 26 X 1939 r. Nie wiadomo bliżej skąd są informacje o liczbie 57 pochowanych – mają to być osoby odnotowane w Urzędzie Stanu Cywilnego dopiero w latach 1945–1947, w 1939 r. nierozpoznane i nieodebrane przez rodziny, wśród których spora część miała być spoza Poznania²². Skoro nie było identyfikacji w 1939 r., zastanawiające jest na podstawie czego wypisano akty zgonów w latach 1945–1947. Zenon Szymankiewicz nie podaje ich numerów ani bliższych danych. Mogiłę tę – w związku z likwidacją cmentarza – przeniesiono w 1961 r. na Cmentarz Komunalny nr 1 na Miłostowie w Poznaniu, stawiając na niej pomnik z napisem: „Mogiła zbiorowa 57 nieznanymi z nazwisk mieszkańców Poznania którzy zginęli od bomb i pocisków hitlerowskich podczas barbarzyńskiego nalotu na Poznań w dniu 1 września 1939 r.”²³ 23 VI 1964 r. do Zarządu Zieleni Miejskiej w Poznaniu wpłynęło pismo od Zarządu Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Poznaniu infor-

¹⁷ W okresie okupacji oba cmentarze zostały przejęte przez Niemiecki Urząd Cmentarny. W latach 1941–1942 na te cmentarze zostały przeniesione ekshumowane zwłoki: od 18.09.1941 r. do 13.07.1942 r. z cmentarza farnego, a od 18.04.1942 r. do 24.07.1942 r. z cmentarza świętomarcinińskiego. Po tej akcji cmentarze zostały zamknięte, a cmentarz farny zlikwidowali Niemcy.

¹⁸ Ewidencja jest dostępna w internecie: http://www.wtg-gniazdo.org/wiki.php?page=Cmentarz_Samotna.

¹⁹ Czesław Mazurek, ekshumowany 24.11.1941 r., nr ewidencyjny 5507, pole 7, rząd 5, grób 22; Maria Mikołajczak, ekshumowana 8.12.1941 r., nr ewidencyjny 4306, pole 11, rząd 14, grób 1; Stanisław Nowacki, ekshumowany 25.11.1941 r., nr ewidencyjny 4045, pole 6, rząd 15, grób 13 (na cmentarzu parafii p. w. Zmartwychwstania Pańskiego jest już pochowany inny Stanisław Nowacki – nr ewidencyjny 2180, pole 4, klasa 4, rząd 1, grób 1, ma wpis „ofiara nalotu”, jednak przy wielu niejasnościach, dotyczących ofiar nalotów, dla porządku wymieniam obu); Jan Walczak, ekshumowany 19.12.1941 r., nr ewidencyjny 2231, pole 16, rząd 6, grób 6 (Jan Walczak jest odnotowany w ewidencji Zabytkowego Cmentarza Jeżyckiego przy ul. Nowina w Poznaniu, ale bez podania lokalizacji – przy wielu niejasnościach dotyczących ofiar nalotów, dla porządku wymieniam obu); Stanisław Ziętkiewicz, ekshumowany 2.01.1942 r., nr ewidencyjny 5449, pole 16, rząd 14, grób 15.

²⁰ Z. Szymankiewicz, *Poznań we wrześniu 1939...*, s. 211.

²¹ M. Olszewski, *Straty i martyrologia ludności polskiej...*, s. 32.

²² Z. Szymankiewicz, *Niemieckie bombardowania Poznania...*, s. 29–30.

²³ Pomnik odsłonięto w dniu 9.09.1969 r. – Z. Wojtkowiak, *Napisy pamiątkowe miasta Poznania. Nowożytnie tablice zewnętrzne połowa XIX – początek XXI wieku*, wyd. 1, Poznań 2001, s. 14.

mujące o nazwiskach osób²⁴ spoczywających w omawianej mogile na miłostowskim cmentarzu²⁵. Nie wiadomo jednak na podstawie czego lista została stworzona i jakie miała podstawy źródłowe, co czyni ją mocno niewiarygodną. Jedna z wymienionych tam osób – Ludwik Musielak – jest pochowana na cmentarzu górczyńskim parafii p. w. Matki Boskiej Bolesnej przy ul. Piotra Ściegiennego w Poznaniu²⁶. Tablicy nie uzupełniono o nazwiska do dzisiaj. Według ewidencji cmentarza parafii p. w. Św. Trójcy przy ul. Samotnej w Poznaniu, z cmentarza parafii p. w. Św. Marcina ekshumowano jedną osobę, której nazwisko jest zbieżne z listą ofiar. Brak szczegółów uniemożliwia umocowanie źródłowe²⁷.

W przypadku informacji z „Kuriera Poznańskiego” o chowaniu ofiar nalotów na cmentarzu parafii p.w. Św. Wojciecha²⁸ chodzi zapewne o stary Cmentarz Garnizonowy na Cytadeli Poznańskiej, bo na cmentarzu parafii p.w. Św. Wojciecha pochowany jest tylko Kazimierz Jurasz²⁹. 9 IX 1939 r. na starym Cmentarzu Garnizonowym w rejonie nieistniejącej już kostnicy, pochowano 39 żołnierzy i oficerów z 3 Bazy Lotniczej na Ławicy (utworzonej po rozformowaniu 3 Pułku Lotniczego), 14 Wielkopolskiego Pułku Artylerii Lekkiej, 57 Pułku Piechoty Karola II Króla Rumunii, 58 Pułku Piechoty Wielkopolskiej, 7 Dywizjonu Samochodowego, 1 Batalionu Pancernego i Rejonowej Komendy Uzupełnień. Liczba 39 została potwierdzona zarówno przez Niemców sporządzających inwentaryzację cmentarzy na stokach Cytadeli Poznańskiej³⁰, jak i w trakcie późniejszej ekshumacji przeprowadzonej w latach 60. XX w. W 1960 r. Zenon Szymankiewicz odnalazł tę mogiłę na Cytadeli Poznańskiej i pod patronatem Zarządu Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Poznaniu podjęto próbę identyfikacji pochowanych tam osób: „po kilkuletniej żmudnej pracy przy pomocy różnych instytucji, prasy i radia zdołano ustalić nazwiska większości spoczywających tam oficerów i żołnierzy”³¹. Przebieg samej ekshumacji znany jest tylko z opisu Zenona Szymankiewicza, nie są bliżej znane szczegółowe protokoły, mówiące chociażby o sposobie i metodzie identyfikacji zwłok, zwłaszcza, że w mogile znajdowała się tylko jedna blaszka identyfikacyjna kpr. Edmunda Speitela:

„W listopadzie 1960 r. odszukano zbiorową mogiłę żołnierską na stokach Cytadeli i dokonano komisyjnego otwarcia grobu. Stwierdzono, że mogiła została zniszczona częściowo wybuchem w toku działań wojennych 1945 r. Ustalono, że w 1939 r. poległych grzebano początkowo w jednej warstwie na głę-

²⁴ Henryk Bilski, Stanisław Dakowski, Ignacy Domański, Józef Drewniak, Stanisław Duchalski, Leon Grynia, Stanisław Grzybowski, Jan Jankiewicz, Antoni Jasiurski, Jan Judek, Jakub Kaczmarek, Tomasz Kasztelan, Stanisława Knop, Piotr Kończal, Zofia Korbik, Korzeniewski, Herman Krzyszka, Edmund Mundowski, Ludwik Musielak, Stanisław Nowak, Zofia Pazoła, Franciszek Pieprzyk, Franciszek Rochowski, Jan Rosenberg, Roszyk, Ignacy Schneider, Antonina Sołtysiak, Franciszek Sotkiewicz, Jakub Stawiński, Jadwiga Szubert, Wacław Wieczorek.

²⁵ Archiwum Uniwersum Spółdzielni Pracy w Poznaniu przy ul. Woźnej, pismo z dnia 19.06.1964 r., podpisane przez Zenona Szymankiewicza (Przewodniczący Komisji Upamiętnienia) i Henryka Mazura (Prezes Zarządu Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Poznaniu).

²⁶ Kwaterna V prawa e, rząd 33, grób nr 21.

²⁷ Weronika Czwojdzńska, ekshumowana 4.06.1942 r., nr ewidencyjny 1811, pole 14, rząd 8, grób 7.

²⁸ Zenon Szymankiewicz pisał o nieodnalezionej masowej mogile na cmentarzu na wzgórzu Św. Wojciecha – Z. Szymankiewicz, *Poznań we wrześniu 1939...*, s. 211.

²⁹ Kwaterna IV, grób 10 – CW-IV-10.

³⁰ W. Olszewski, *Cmentarze na stokach poznańskiej Cytadeli*, Poznań 2008, s. 64.

³¹ Z. Szymankiewicz, *Niemieckie bombardowania Poznania...*, s. 30.

bokości jednego metra, a potem w trzech warstwach na głębokości około dwóch metrów. Mogiła miała wymiary 3x10 m. Stwierdzono ślady wapna. Stwierdzono jednocześnie na podstawie strzępów mundurów, że pogrzebano tam najprawdopodobniej dwudziestu sześciu poległych na lotnisku w Ławicy (mundury stalowe) oraz siedmiu żołnierzy z 14 Pułku Artylerii Lekkiej (charakterystyczne wysokie buty kawalerskie). Znalaziono strzępy rogatywki oficera sztabowego piechoty oraz strzępy munduru chorążego lotnictwa wraz z zamocowaną odznaką pilota i naramienniki podchorążego plutonowego piechoty. (...) W grobie znaleziono jeszcze siedem blaszek, lecz bez nazwisk. (...) Na podstawie butów ustalono, że spoczywają tam też osoby cywilne. Byli to pracownicy cywilni 3 Bazy Lotniczej, zmobilizowani w dniu wybuchu wojny, lecz jeszcze nie umundurowani. Na podstawie różnych przedmiotów, które znaleziono przy zwłokach, poniesionych urazów, użębienia itp. zdołano w latach 1960–1963 zidentyfikować dwadzieścia osiem osób tam spoczywających. We wrześniu 1963 r. mogiłę przeniesiono o 8 m w prostej linii od dotychczasowego położenia w kierunku obecnej Alei Armii 'Poznań' (...) a w dniu 11 października 1963 r. na mogile poległych odsłonięto pomnik³².

Niektóre fragmenty opisu ekshumacji mogą budzić wątpliwości – przede wszystkim dość lakoniczna informacja dotycząca identyfikacji zwłok. Zastanawiają zwłaszcza fragmenty dotyczące ustaleń tożsamości na podstawie użębienia czy odniesionych ran. Nie znaleziono – poza jedną blaszką identyfikacyjną – żadnych dokumentów, mogiła przysypana była wapnem powodując znaczne uszkodzenia i zniszczenia ciał. Obecność cywilnych butów wskazuje raczej na pracowników cywilnych wojska niż na zmobilizowanych rezerwistów, których nie zdążyło przebrać w mundury. Na Ławicy zginęło przecież kilku żołnierzy powołanych do wojska w sierpniu 1939 r. – wydaje się więc mało prawdopodobne, by tych 10 było rezerwistami bez mundurów. Być może nazwiska tych cywilów są na liście z oznaczeniem braku informacji o miejscu pochówku. Na stan obecny (patrz tabela) występuje w literaturze 29 nazwisk żołnierzy pochowanych na Cytadeli Poznańskiej i 10 NN – ofiar Września 1939 r. z podziałem na jednostki: 1 Batalion Pancerny – 1; 3 Baza Lotnicza Ławica – 30 (w tym 10 NN); 7 Dywizjon Samochodowy – 1; 57 Pułk Piechoty Karola II Króla Rumunii – 1; 58 Pułk Piechoty Wielkopolskiej – 1; 14 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej – 4; Rejonowa Komenda Uzupełnień – 1.

Zenon Szymankiewicz pisał, że „staraniem władz pochowano wówczas w ciągu trzech dni w masowych grobach około dwustu osób, które nie zostały rozpoznane przez rodziny lub zostały zabite w trakcie ewakuacji z Poznania bądź też, które nie miały rodzin w mieście. Wśród pochowanych znajdowały się również osoby, które zmarły w szpitalach, gdzie przebywały jeszcze przed wybuchem wojny”³³.

Liczbę ofiar Września 1939 r. w Poznaniu starano się ustalić zaraz po wojnie. W latach 1945–1946 Główna Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich przeprowadziła ankietę wśród sądów grodzkich, rejestrującą szkody poczynione przez okupanta – niestety, jej wyniki nie dostar-

³² Z. Szymankiewicz, *Poznań w czasie wrześniowego odwrotu...*, s. 32. Pomnik według projektu artysty-rzeźbiarza Ryszarda Skupina. Autor mija się też z prawdą pisząc o wpisie dotyczącym pogrzebu żołnierzy w 1939 r. w księdze cmentarza garnizonowego, która miała zagać w 1945 r., bo skoro zaginęła już w 1945 r. to skąd miałby informacje o wpisie? Poza tym – na podstawie najnowszych badań Wiesława Olszewskiego z Instytutu Historii UAM w Poznaniu – ostatni wpis w tej księdze miał miejsce 26.08.1939 r., nie ma żadnej wzmianki o pochówku żołnierzy we wrześniu 1939 r., a i sama księga istnieje w zasobach Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu, zespół PM, sygn. 237/2 – W. Olszewski, *Cmentarze na stokach poznańskiej...*, s. 64.

³³ Z. Szymankiewicz, *Poznań we wrześniu 1939...*, s. 213.

czyły danych o bombardowaniach Poznania. Niczego nie wniosła również oficjalna statystyka Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów. Minimalne ślady znalazły się w aktach procesu Arthura Greisera, jednak prokuratura – oceniając trudność ustaleń – odstąpiła od śledztwa. Biuro Informacji i Poszukiwań Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża w Warszawie również zbierało do 1946 r. dane o ofiarach, zgromadziło również sporo depozytów po ofiarach bombardowań – jednak tu również odstąpiono od poszukiwań³⁴.

Marian Olszewski, na podstawie akt USC ustalił liczbę ofiar Września 1939 r. w Poznaniu na 138 osób – 131 cywilów (w tym 3 NN) oraz 7 żołnierzy. Ostatnia lista ofiar Zenona Szymankiewicza z 1985 r.³⁵ zawiera 194 osoby cywilne (w tym 5 NN) oraz 47 żołnierzy (w tym 16 NN) – daje to w sumie 241 osób. Nie wiadomo dlaczego „na dzień 31 grudnia 1988 r. lista strat cywilnych w wyniku ataków lotniczych na Poznań w dniu 1 września 1939 r. zamyka się więc liczbą 253 osób zabitych i zmarłych z odniesionych ran”³⁶. W 1989 r. Zenon Szymankiewicz dodał do swojego wykazu dwa nazwiska, zatem lista powinna powiększyć się do 243 osób. Tymczasem podał on 253 osoby cywilne, co przy zsumowaniu z ofiarami wojskowymi daje – według Zenona Szymankiewicza – 290 ofiar Września 1939 r. w Poznaniu³⁷.

Stworzona przeze mnie lista zawiera 262 pozycje. Nie jest to autorytatywny wykaz polskich ofiar Września 1939 r. w Poznaniu. To spis porządkujący i komasujący nazwiska pojawiające się w różnych materiałach i literaturze (nie tylko na podstawie ustaleń Mariana Olszewskiego i Zenona Szymankiewicza) jako przyczynek do dalszych badań. Zawarte są też nazwiska, które podawał Zenon Szymankiewicz w przypisach i komentarzach, ale nie umieścił ich na swych listach. Autor ten pomylił się kilkakrotnie w swych artykułach w liczeniu nieznanymi z nazwiska żołnierzy, mieszał też dane i informacje o osobach cywilnych wprowadzając chaos, który uwidocznił się w momencie nałożenia na siebie wszystkich nazwisk. O ile Marian Olszewski udokumentował każdą z ofiar, tak Zenon Szymankiewicz pozwolił sobie na dowolność w tworzeniu wykazów, opartych na bliżej nieokreślonych źródłach i wykazach. Komentarze poprzedzające listy Zenona Szymankiewicza zawierają źródła, na które miał się powoływać przy tworzeniu spisów. Jednak końcowe wyniki jego badań mogą budzić zastrzeżenia i wątpliwości, bo gdyby faktycznie sięgnął do podawanych źródeł, uniknąłby na swoich listach wielu błędów i powtórzeń czy chociażby braków na przykład w datach urodzin, które można uzupełnić aktami USC. Zenon Szymankiewicz jest przykładem zjawiska określonego w latach 90. XX w. mianem tzw. potograbszczyzny.³⁸ Polega to na tworzeniu indywidualnych wykazów poległych lub uczestników wydarzeń historycznych na podstawie bliżej nieznanymi własnymi kryteriami, bez żadnych podstaw źródłowych. Oczywiście nie znaczy to wcale, że listy Zenona Szymankiewicza są bezużyteczne – zawierają część nazwisk budzących wątpliwości i wskazują na potrzebę dalszych badań. Również liczba osób podawana przez Mariana Olszewskiego

³⁴ M. Olszewski, *Straty i martyrologia ludności polskiej...*, s. 33-34.

³⁵ Z. Szymankiewicz, *Poznań we wrześniu 1939...*, s. 302-306.

³⁶ Z. Szymankiewicz, *Z nieznanых kart...*, s. 59.

³⁷ Na listach Mariana Olszewskiego i Zenona Szymankiewicza jest żołnierz, który przeżył wojnę – kpr. Maksymilian Kaźmierczak, któremu formalnie wystawiono akt zgonu (II 1516) – stąd wyliczenia są mniejsze o jedną osobę.

³⁸ Termin pochodzi od nazwiska autora książki o Poznańskim Czerwcu 1956 r. Mariana Jana Potograbskiego (*Powstanie poznańskie 1956 roku. Wspomnienia rodzin o zabitych, niektóre relacje manifestacji, walki i obrony*, Poznań 1997), który zmanipulował relacje rodzin i przeprowadził nierzetelną kwerendę źródłową.

może ulec zmianie. W chaosie wojennym część ofiar mogła pozostać poza ewidencją, a po wojnie niektóre rodziny mogły nie widzieć potrzeby uregulowania prawnego śmierci swojego bliskiego. Nie można też autorytatywnie przyjąć – tak jak uczynił to Zenon Szymankiewicz – że wszystkie osoby pogrzebane 1 IX 1939 r. w Poznaniu to ofiary nalotów, bo księgi cmentarne nie wskazują przyczyn śmierci, a powojenne orzecznictwo sądowe zwyczajowo wpisywało datę 1 IX 1939 r. przy wyrokach uznających daną osobę za zmarłą.

Podsumowując charakterystykę stanu badań nad polskimi ofiarami Września 1939 r. w Poznaniu, można wskazać następujące kierunki badań w celu uporządkowania i weryfikacji listy zabitych:

- zbadać kartotekę ofiar hitleryzmu w Poznaniu do grudnia 1939 r. przechowywaną w Instytucie Pamięci Narodowej w Poznaniu;

- przejrzeć księgi parafii funkcjonujących w 1939 r. w Poznaniu³⁹;

- zbadać raz jeszcze akty zgonów wystawione po wojnie – rok 1939 r. został już gruntownie przebadany przez Mariana Olszewskiego;

- przebadać księgi poznańskich cmentarzy – za niezbadaną wydaje się chociażby księga cmentarza p. w. Św. Jana Jerozolimskiego Za Murami;

- przeprowadzić kwerendę w Archiwum Polskiego Czerwonego Krzyża w Poznaniu i Warszawie;

- zbadać archiwum Komisji Historycznej Zarządu Okręgu Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Poznaniu;

- przejrzeć część spuścizny po Zenonie Szymankiewicz (inną od materiałów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Poznaniu – zespół 5253) znajdującą się w Muzeum Martyrologicznym w Żabikowie.

Najprawdopodobniej powyższe działania nie wyczerpią w pełni zagadnienia, ale mogą sprawić, że wyniki badań nad polskimi ofiarami nalotów bombowych na Poznań we wrześniu 1939 r. będą uszczegółowione, choć nie należy się spodziewać wielkiego przełomu.

ŁUKASZ JASTRZĄB

Poznań

³⁹ Parafie pod wezwaniem: Błogosławionego Andrzeja, Bożego Ciała, Chrystusa Króla, Chrystusa Odkupiciela, Ducha Świętego, Imienia Maryi, Matki Boskiej Bolesnej, Matki Boskiej Częstochowskiej, Najświętszego Serca Pana Jezusa i Św. Floriana, Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej, Św. Antoniego Padewskiego, Św. Jakuba Większego, Św. Jana Jerozolimskiego Za Murami, Św. Jana Kantego, Św. Jana Vianney, Św. Krzyża, Św. Marcina, Św. Marii Magdaleny – Św. Stanisława Biskupa – Parafia Kolegiacka, Św. Michała Archanioła, Św. Piotra i Pawła – Parafia Archikatedralna Poznańska, Św. Rocha, Św. Stanisława Kostki, Św. Trójcy, Św. Wojciecha, Zmartwychwstania Pańskiego.

Wykaz osób, które pojawiały się na listach polskich strat ludnościowych w wyniku bombardowania Poznania we wrześniu 1939 r.

Lp.	Nazwisko i imię	Zawód	Miejsce zamieszkania	Wiek Data urodzenia	Data śmierci	Przyczyna śmierci	Akt USC	Miejsce pochówku	Źródło
1	Adamski Jakub	robotnik kolejowy	Marszałka Focha 119	74	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1498	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
2	Andersz Jan	robotnik kolejowy	Małe Garbary 3	56	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1502	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
3	Andrzejczak Michał kpr.	14 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KPŻ ⁴⁰ ; WO ⁴¹ ; ZS 1964; ZS 1985
4	Andrzejewska Franciszka	bez zawodu	Strumykowa 10	44	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1605	Samotna ⁴²	MO; ZS 1964; ZS 1985
5	Andrzejewski Kazimierz	registrator	Stanisława Staszica 21	21	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 834	Jeżyce ⁴³	MO; ZS 1964; ZS 1985
6	Anioła Andrzej	elektromonter	Marszałka Focha 71	66	23.09.1939	ofiara nalotu	I 1653	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985 ⁴⁴
7	Antowski Antoni	b. d.	b. d.	17	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1550	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
8	Baranowska Zofia	bez zawodu	Bartnicza 5	16	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	III 142	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
9	Bartóg Stanisław	kowal kolejowy	Jakuba Krotowskiego-Krauthofera 36	46	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1599	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
10	Bartoszewicki Aleksander por.	7 Dywizjon Samochodowy	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985

⁴⁰ Tu jako „starszy bombardier”.

⁴¹ Tu jako „starszy bombardier”.

⁴² Pole 4, klasa 4, rząd 1, grób 4, nr ewidencyjny – 2189.

⁴³ Kwatery prawa, rząd 84, grób 28. Na cmentarzu jest symboliczny kamień granitowy z inskrypcją: „GROBY / OFIAR CYWILNYCH / NALOTÓW NIEMIECKICH / NA JEŻYCE / 1 WRZEŚNIA 1939 ROKU /” — Patrz: K. Faferek, *Groby ofiar cywilnych nalotów niemieckich na Jeżyce 1 września 1939 roku*, „Nasze Jeżyce” 2007, nr 2(125), s. 2.

⁴⁴ Tu wiek – 66 lat.

11	Bartsch Olga	b. d.	b. d.	60	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1985
12	Białasik Franciszek	cieśla	Augustyna Szamarzewskiego 58	63	13.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1596	b. d.	MO; ZS 1964 ⁴⁵ ; ZS 1985
13	Bilski Henryk	uczeń gimnazjalny	Przemysłowa 53	17	3.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 15443	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
14	Błaszka Anna	b. d.	b. d.	40	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
15	Błaszczak Józef	biletier kolejowy	Rybaki 15	59	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1609	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
16	Bocian Stanisław szer. ⁴⁶	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
17	Borowicz Władysław	piwowar	Lodowa 29	68	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 817	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
18	Brozdzowski Franciszek	szewc	Gen. Ignacego Prądzyńskiego 13	36	27.09.1939 r.	ciężkie obrażenia od nalotu	I 2070	b. d.	MO; ZS 1964 ⁴⁷ ; ZS 1985 ⁴⁸
19	Bukowski Felician	b. d.	b. d.	50	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
20	Burdajewicz Adam	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d. ⁴⁹	b. d.	b. d.	WSPO ⁵⁰ ; ZS 1985
21	Byczek Władysław	b. d.	b. d.	39	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985 ⁵¹
22	Bzowy Marcin	b. d.	b. d.	51	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985

⁴⁵ Tu jako „Białosik”.

⁴⁶ KLP, s. 105 – szer. służby czynnej, kompania lotniskowa.

⁴⁷ Tu jako „Brzozdowski”, wiek – 33 lata.

⁴⁸ Tu jako „Brzozdowski”, wiek – 33 lata.

⁴⁹ Według relacji bomba trafiła w dom przy ul. Augustyna Szamarzewskiego.

⁵⁰ Cz. Burdajewicz, *Uczniowie HCP we wrześniu 1939, w: Wspomnienia z wrześniowych dni. Wielkopoleanie o kampanii wojennej 1939, wybór, opracowanie i wstęp E. Makowski, Poznań 1975, s. 60.*

⁵¹ Tu jako „Byczyk”.

23	Cicha Anna	b. d.	b. d.	46	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Górczyn ⁵²	ZS 1964; ZS 1985
24	Cicha Mirosława	b. d.	b. d.	8	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Górczyn ⁵³	ZS 1964; ZS 1985
25	Cichy Janusz	b. d.	b. d.	14	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Górczyn ⁵⁴	ZS 1964; ZS 1985
26	Ciepla Stanisława	gospodyni domowa	Rybaki 15	33	1.09.1939 r.	zginęła od bomby lotniczej	I 2057	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
27	Ciesielska Felicja	b. d.	b. d.	15	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
28	Ciesielska Lidia	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	Samotna ⁵⁵	KCZ
29	Ciesielski Jan	b. d.	b. d.	51	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Samotna ⁵⁶	ZS 1964; ZS 1985; KCZ
30	Cyruliński Henryk	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	25	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
31	Czarnywojtek Adam	emerytowany sierżant	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d. ⁵⁸	b. d.	b. d.	ZS 1985
32	Czwojdzinska	b. d.	Piekary	8	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1985
33	Dakowski Stanisław	14 Wielkopolski Pułk Artylerii	Zbąszyń	34	11.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1573	Milostowo	MO; AU; ZS 1964
34	Dehmel Józef	artysta marionetkowy	Przecznica 7 ⁵⁹	18	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 810	Jeżyce ⁶⁰	MO; ZS 1964; ZS 1985

⁵² Kwatery V prawa f, rząd 26, grób nr 2.

⁵³ Kwatery V prawa f, rząd 26, grób nr 2.

⁵⁴ Kwatery V prawa f, rząd 26, grób nr 2.

⁵⁵ Pole 4, klasa 4, rząd 2, grób 1, nr ewidencyjny – 2184. Według ewidencji cmentarza – ofiara nalotu.

⁵⁶ Pole 4, klasa 4, rząd 1, grób 3, nr ewidencyjny – 2187. Według ewidencji cmentarza – ofiara nalotu.

⁵⁷ KLP, s. 109 – absolwent Szkoły Podchorążych Lotnictwa w Dęblinie (II promocja), mianowany ppor. obs. 15.10.1938 r. Przydzielony 3 Pułku Lotniczego w Poznaniu. Będąc w składzie 33 Eskadry Obserwacyjnej pozostał na lotnisku Ławica, w celu zabrania potrzebnego sprzętu dla eskadry, która przebazowała się na polowe lotnisko w Sielcu. Zginął pod gruzami hangaru.

⁵⁸ Przy ul. Bukowskiej.

⁵⁹ Obecnie ul. Janusza Zeylanda.

⁶⁰ Kwatery prawa, rząd 84, grób 32.

35	Dębiński Michał	właściciel domu	Marcelego Mottego 9	74	1.09.1939 r.	zabity od bomby	4229/1945	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
36	Diłżewski Antoni	robotnik	Golecińska 11	69	3.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1513	b. d.	MO; ZS 1964 ⁶¹ ; ZS 1985 ⁶²
37	Domański Ignacy	b. d.	b. d.	30	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Miłostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
38	Drewniak Józef	starszy asystent pocztowy	Marszałka Focha 93	43	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 832	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985 ⁶³
39	Duchalski Stanisław	podreferendarz Urzędu Celnego	Zbąszyń	44	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1549	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
40	Flieger Maria	służąca	Rybaki 15	24	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1610	b. d.	MO; ZS 1964 ⁶⁴ ; ZS 1985 ⁶⁵
41	Frąckowiak Jan	b. d.	b. d.	43	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
42	Frąckowiak Władysław st. szer. ⁶⁶	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KL.P; KPŻ ⁶⁷ ; WO ⁶⁸ ; ZS 1964; ZS 1985
43	Gdolk Adam	podmistrz murarski	Polna 18	32	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 856	Jeżyce ⁶⁹	MO; ZS 1964; ZS 1985
44	Gondecka Maria	bez zawodu	Piotra Wawrzyniaka 28/30	14	11.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1559	Jeżyce ⁷⁰	MO; ZS 1964; ZS 1985

⁶¹ Tu jako „Dłużewski”.

⁶² Tu jako „Dłużewski”.

⁶³ Tu jako „Dwernicki”.

⁶⁴ Tu jako „Figler”.

⁶⁵ Tu jako „Figler”.

⁶⁶ KL.P, s. 113 – st. szer. służby czynnej, kompania lotniskowa.

⁶⁷ Tu jako „starszy strzelec”.

⁶⁸ Tu jako „starszy strzelec”.

⁶⁹ Kwatery prawa, rząd 84, grób 36.

⁷⁰ Kwatery prawa, rząd 83, grób nr 14. Tu jako „Gandecka”.

45	Góra Stanisław szer. ⁷¹	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	KLP; KPŻ ⁷² ; ZS 1964; ZS 1985
46	Grolowski Chryzostom plut.	14 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej	Solna – koszary 14 Wielkopolskiego Pułku Artylerii Lekkiej	29	2.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1536	Cytadela Poznańska	KPŻ; MO; WO; ZS 1964 ⁷³ ; ZS 1985
47	Grynia Leon	b. d.	b. d.	44	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Miłostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
48	Grzelak Ignacy kpr. ⁷⁴	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	30 1909 r.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
49	Grzybowski Stanisław	murarz	Łąkowa 17	43	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1581	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
50	Gwiedziński Józef	szlifierz	Prądzynskiego 13	53	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 2097	b. d.	MO; ZS 1964 ⁷⁵ ; ZS 1985 ⁷⁶
51	Hałas Stanisława	b. d.	Naramowice, Osiedle 75	50	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	III 227	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985 ⁷⁷
52	Hammerling Stanisław	kupiec	Buk, pow. Nowy Tomyśl	30	24.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1654	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
53	Heize Bogdan kpr. ⁷⁸	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; ZS 1985
54	Hoffmann Lech	technik ceramik	Antoniego Małeckiego 21	21	20.10.1939 r.	ciężkie obrażenia	II 964	b. d.	MO; ZS 1964 ⁷⁹ ; ZS 1985 ⁸⁰

⁷¹ KLP, s. 115 – st. szer. służby czynnej, kompania lotniskowa.

⁷² Tu „3 pułk ułanów”.

⁷³ Tu data śmierci – 1.09.1939 r.

⁷⁴ KLP, s. 116 – kpr. rez., zmobilizowany w sierpniu 1939 r. do kompanii lotniskowej.

⁷⁵ Tu jako „Gwiedziński”.

⁷⁶ Tu jako „Gwiedziński”.

⁷⁷ Tu jako „Stanisław”.

⁷⁸ KLP, s. 117 – tu jako „Haize”, kpr. mech., absolwent Szkoły Podoficerów Lotnictwa dla Młodości w Krośnie.

⁷⁹ Tu data śmierci 12.10.1939 r.

⁸⁰ Tu data śmierci 12.10.1939 r.

55	Hoffmann Marianna	gospodyni domowa	Jana Ostroroga 10	35	23.10.1939 r.	ciężkie obrażenia	I 1831	Jeżyce ⁸¹	MO; ZS 1964 ⁸² ; ZS 1985 ⁸³
56	Jankiewicz Alojzy	robotnik	Józefa Łukaszewicza 8	32	1.09.1939 r.	ofiara nalołu	I 1831	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985 ⁸⁴
57	Jankiewicz Jan	b. d.	b. d.	22	b. d.	b. d.	b. d.	Miłostowo	AU
58	Jankowiak Teodor	uczeń stolarski	Marszałka Focha 191	16 9.10.1923 r.	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1484	Górczyn ⁸⁵	MO; ZS 1964; ZS 1985 ⁸⁶
59	Jasiurski Antoni	b. d.	Margoninśka 20	71	2.09.1939 r.	ofiara nalołu	I 1547	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
60	Jaśkowska Marianna	b. d.	Sucha 1	38	1.09.1939 r.	zasypana od bomby	III 212	b. d.	MO; ZS 1964 ⁸⁷ ; ZS 1985 ⁸⁸
61	Jaśkowska Waleria	robotnica	Sucha 1	19	1.09.1939 r.	ofiara nalołu	III 214	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
62	Jaśkowska Zofia	bez zawodu	Sucha 1	17	1.09.1939 r.	ofiara nalołu	III 213	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
63	Jaśkowski Kazimierz	uczeń szkolny	Sucha 1	10	5.09.1939 r.	ofiara nalołu	I 1545	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
64	Jaśkowski Lesław	uczeń szkolny	Sucha 1	14	1.09.1939 r.	ofiara nalołu	III 215	b. d.	MO; ZS 1964 ⁸⁹ ; ZS 1985 ⁹⁰
65	Jazic Jan	b. d.	b. d.	10	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985

⁸¹ Kwaterna prawa, rząd 82, grób nr 25. Tu jako „Maria”.

⁸² Tu data śmierci 22.10.1939 r.

⁸³ Tu data śmierci 22.10.1939 r.

⁸⁴ Tu wiek – 22 lata.

⁸⁵ Kwaterna V prawa e, rząd 33, grób nr 20.

⁸⁶ Tu wiek – 16 lat.

⁸⁷ Tu wiek – 48 lat.

⁸⁸ Tu wiek – 48 lat.

⁸⁹ Tu jako „Czesław”.

⁹⁰ Tu jako „Czesław”.

66	Jezierny Edward	uczeń szkolny	Zwierzyniecka 18	12	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 813	Jeżyce ⁹¹	MO; ZS 1964; ZS 1985
67	Jęchorek Jan	b. d.	b. d.	70	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
68	Jordeczka Andrzej	b. d.	b. d.	56	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
69	Judek Jan	b. d.	b. d.	28	b. d.	b. d.	b. d.	Miłostowo	AU
70	Judek Kazimierz	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
71	Juja Maria ⁹²	b. d.	Poznań	36	2.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1485	b. d.	MO; ZS 1964 ⁹³ ; ZS 1985 ⁹⁴
72	Jurasz Emil	b. d.	b. d.	55	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
73	Jurasz Kazimierz	urzędnik bankowy	Sporna 14	55 20.05.1884 r.	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 2047	Św. Wojciech ⁹⁵	MO; ZS 1964 ⁹⁶ ; ZS 1985 ⁹⁷
74	Kaatz Eleonora ⁹⁸	wdowa	Stanisława Staszica 9	60	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 814	Jeżyce ⁹⁹	MO; ZS 1964; ZS 1985
75	Kaczmarek Jakub	robotnik	Ks. Ignacego Skorupki ¹⁰⁰	60	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1509	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
76	Kaczmarek Michał	robotnik	Marszałka Focha 14	48	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 845	b. d.	MO; ZS 1964 ¹⁰¹ ; ZS 1985 ¹⁰²
78	Kaczmarek Stanisława	b. d.	b. d.	29	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985

⁹¹ Kwaterna prawa, rząd 84, grób nr 34.

⁹² Z domu Narożna.

⁹³ Tu jako „Marian”.

⁹⁴ Tu jako „Marian”.

⁹⁵ Kwaterna IV, grób 10 – CW-IV-10.

⁹⁶ Tu wiek – 45 lat.

⁹⁷ Tu wiek – 45 lat.

⁹⁸ Z domu Maczyńska.

⁹⁹ Kwaterna lewa, rząd 47, grób nr 41.

¹⁰⁰ Obecnie ul. Piotra Ściegiennego.

¹⁰¹ Tu wiek – 29 lat.

¹⁰² Tu wiek – 29 lat.

77	Kaczmarek Stefania	b. d.	b. d.	2	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Samotna ¹⁰³	ZS 1964; ZS 1985
79	Kaczmarek Stefania ¹⁰⁴	b. d.	Augustyna Szamarzewskiego 14	25	14.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1601	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
80	Kaliszan Ludwik kpr. ¹⁰⁵	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	27 1912 r.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ ¹⁰⁶ ; WO; ZS 1964; ZS 1985
81	Kania Stanisław	robotnik	Leona Przyłuskiego 6	28	4.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1546	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
82	Kasprzak Antoni szer. ¹⁰⁷	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
83	Kasztelan Tomasz	robotnik	Stanisław Knapowskiego 12	30	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1522	Miłostowo	MO; AU ¹⁰⁸ ; ZS 1964 ¹⁰⁹ ; ZS 1985
84	Każmierczak Maksymilian kpr. ¹¹⁰	3 Baza Lotnicza Ławica	Grunwaldzka 13	30	2.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 1516	b. d.	KLP; KPŻ ¹¹¹ ; MO; WO ¹¹² ; ZS 1964

¹⁰³ Pole 4, klasa 4, rząd 1, grób 3, nr ewidencyjny – 2187. Według ewidencji ementarza – „ofiara nalotu”. Nie wiadomo, o którą Stefanię Kaczmarek chodzi – 2-letnią, czy 25-letnią.

¹⁰⁴ Z domu Rakowska.

¹⁰⁵ KLP, s. 120 – tu jako „Kaliszak”, kpr. rez., zmobilizowany w sierpniu 1939 r. do kompanii lotniskowej.

¹⁰⁶ Tu jako „Kaliszak”.

¹⁰⁷ KLP, s. 121 – szer. służby czynnej, kompania lotniskowa.

¹⁰⁸ Tu jako „Tadeusz”.

¹⁰⁹ Tu jako „Tadeusz”.

¹¹⁰ Kpr. Maksymilian Każmierczak przeżył wojnę w Anglii służąc jako mechanik w 305 Dywizjonie Bombowym Ziemi Wielkopolskiej i Lidskiej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Po 1956 r. odwiedzał często Polskę i „swoją grób” w Poznaniu – J. Bączek, A. Bilski, *Na stołu Cytadeli Poznańskiej. Przewodnik po ementarzach*, Poznań 2005, s. 157 oraz W. Olszewski, *Ementarze na stokach poznańskiej...*, s. 437. W 2009 r. – w wieku 95 lat – odwiedził 31 Bazę Lotnictwa Taktycznego w Krzesinach w Poznaniu – patrz wydanie internetowe „Polski Zbrojny” – http://www.polska-zbrojna.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=684:maks-u-polskich-lotnikow&catid=52:ty-powietrzne&Itemid=101 [dostęp 10.02.2009 r.], KLP, s. 122 – tu jako „plutonowy”, mech., ur. 1914 r., podoficer nadterminowy w 32 Eskadrze Rozpoznawczej. Po wybuchu wojny, na rozkaz dowódcy pozostał na lotnisku, by zabrać sprzęt.

¹¹¹ Tu wiek – 25 lat, ur. w 1914 r.

¹¹² Zapis o błędnej identyfikacji zwłok.

85	Kędziora Piotr	rolnik	Kubalin, pow. Poznań	69	20.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1643	b. d.	MO; ZS 1964 ¹¹³ ; ZS 1985
86	Kirschke Antonina	b. d.	Jana Henryka Dąbrowskiego 336	42 8.08.1897 r.	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1168	Lubowska ¹¹⁴	MO
87	Klaszczyńska Eleonora	b. d.	b. d.	57	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Jeżyce ¹¹⁵	ZS 1964; ZS 1985
88	Klaszczyński Władysław	b. d.	b. d.	22	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Jeżyce ¹¹⁶	ZS 1964; ZS 1985
89	Kmieć Stanisław	rencista kolejowy	Antoniego Małeckiego 32	58	2.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 838	b. d.	MO; ZS 1964 ¹¹⁷ ; ZS 1985 ¹¹⁸
90	Knop Stanisława	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	Miłostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
91	Kończal Piotr	siodlarz	Nadbrzeżna 1	45	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	2698/1946	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964 ¹¹⁹ ; ZS 1985 ¹²⁰
92	Korbik Zofia	sprzedawczyni	Św. Rocha 5	33	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	II 1159	Miłostowo	MO; AU ¹²¹ ; ZS 1964 ¹²² ; ZS 1985 ¹²³
93	Korzeniewski	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Miłostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
94	Korzeniowska Maria	służąca	Franciszka Ratajczaka 11	31	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 825	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985

¹¹³ Tu data śmierci 2.09.1939 r.

¹¹⁴ Kwaterna II, grób nr 73.

¹¹⁵ Kwaterna prawa, rząd 84, grób nr 31. Pogrzeb 7.07.1939 r.

¹¹⁶ Kwaterna prawa, rząd 84, grób nr 33. Pogrzeb 7.07.1939 r. Tu jako „Klaszczyński”.

¹¹⁷ Tu jako „Stanisława”.

¹¹⁸ Tu jako „Stanisława”.

¹¹⁹ Tu wiek – 44 lata.

¹²⁰ Tu wiek – 44 lata.

¹²¹ Tu jako „Korwik”.

¹²² Tu jako „Korwik” i wiek – 23 lata.

¹²³ Tu wiek – 23 lata.

95	Kowalski Stanisław	b. d.	b. d.	53	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Górczyn ¹²⁴	ZS 1964; ZS 1985
96	Kozielski Jan	b. d.	Piekary	42	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1985
97	Kozłowski Władysław	robotnik	Żniwna 10	33	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	2578/1945	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
98	Krischke Antonina	b. d.	b. d.	42	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1985
99	Krzepke Antoni	b. d.	b. d.	42	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964
100	Krupowski Zdzisław	b. d.	b. d.	12	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1985
101	Krzyszka Herman	robotnik	Sadowa 35	37	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 842	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
102	Krzyżaniak Władysław plut. nadterm.	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
103	Krzyżowski Zdzisław	b. d.	b. d.	14	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
104	Kunst Oskar Hermann	instalator	Łanowa 35 a	71	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1579	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
105	Kurek Stanisława	ekspedientka	Mączna 2	35	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1496	Jeżyce ¹²⁵	MO; ZS 1964; ZS 1985
106	Kuster Michał szer. ¹²⁶	3 Baza Lotnicza Ławica	Ludwika Idzikowskiego 16	41	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	II 1079	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; MO; WO; ZS 1964; ZS 1985
107	Lambryczak Maksymilian	murarz	Marszałka Focha 35	54	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 812	b. d.	MO; ZS 1964 ¹²⁷ ; ZS 1985 ¹²⁸

¹²⁴ Kwatery V prawa f, rząd 26, grób nr 8.

¹²⁵ Kwatery prawa, rząd 84, grób nr 24.

¹²⁶ KLP, s. 128 – szer. służby czynnej, 1.09.1939 r. pełnił służbę w kompanii wartowniczej.

¹²⁷ Tu jako „Lambryczek”, wiek – 5 lat.

¹²⁸ Tu jako „Lambryczek”, wiek – 5 lat.

108	Lasik Marian	b. d.	b. d.	26	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
109	Laskowska Marta	b. d.	Warszawska – Ogródki 235	29	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	III 211	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985 ¹²⁹
110	Lechniak Michał	robotnik tramwajowy	Józefa Chelmońskiego 21	59	1.09.1939 r.	rozszarpany przez bombę	II 1069	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
111	Leciejewska Katarzyna	b. d.	b. d.	48	5.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Jeżyce ¹³⁰	ZS 1964; ZS 1985
112	Lis Ignacy	b. d.	b. d.	20	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
113	Łopat Helena	uczennica szkolna	Poznań – Żegrze, Wesoła 4 ¹³¹	11	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1488	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
114	Łopat Stanisław ¹³²	b. d.	Poznań – Żegrze, Wesoła 4	35	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	III 143	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
115	Łukaszczuk Franciszek	robotnik	Kościół	27	15.10.1939 r.	ranny przez bombę	I 1792	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
116	Łuski Jan szer. ¹³³	3 Baza Lotnicza Ławica	Wzlotowa 2	26	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 859	Cytadela Poznańska	KLP; MO; WO; ZS 1964; ZS 1985
117	Machinski Florian	uczeń mechaniczny	Obornicka 71	16	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1506	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
118	Maćkowiak Brunon	uczeń szkolny	Wenecjańska 6	8	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1483	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985 ¹³⁴
119	Majcherczak Leon	robotnik kolejowy	Żabikowo, Piotra Skargi 8	29	2.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1486	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985

¹²⁹ Tu jako „Maria”.

¹³⁰ Kwatery prawa, rząd 84, grób nr 30. Tu data pogrzebu 2.09.1939 r.

¹³¹ W 1939 r. ul. Wesoła łączyła ul. Przebieg z Wałami Wazów, czyli dzisiejszą ul. Zygmunta Noskowskiego z ul. Henryka Wieniawskiego. Obecnie uliczka nie istnieje w tym miejscu – jest na Jeżycach. Na Żegrzu nie było ul. Wesołej w 1939 r. ani w okresie powojennym.

¹³² Z domu Sobieska.

¹³³ KLP, s. 131 – szer. służby czynnej, kompania lotniskowa.

¹³⁴ Tu jako „Andrzej”.

120	Mańka Stefan plut. pchor.	57 Pułk Piechoty Karola II Króla Rumunii	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
121	Mańkowski Władysław chor. ¹³⁵	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	41 1898 r.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
122	Maslanka Franciszek szer.	14 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
123	Matyja Stanisława	b. d.	b. d.	52	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
124	Matynkowski Czesław kpr. nadterm. ¹³⁶	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
125	Mazurek Czesław	robotnik	Antonin, powiat Poznań	20	23.10.1939 r.	od nalotu lotniczego	1 1833	b. d.	MO; ZS 1964 ¹³⁷ ; ZS 1985 ¹³⁸
126	Mendelski Wojciech	ślusarz kolejowy	Górna Wilda 187	45	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	1 1585	b. d.	MO; ZS 1964 ¹³⁹ ; ZS 1985 ¹⁴⁰
127	Michael Zdzisław	b. d.	b. d.	14	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
128	Mikolajczak Maria	robotnica	Wenecjańska 6	22	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	1 1528	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
129	Mundowski Edmund	b. d.	b. d.	41	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Miłostowo	AU; ZS 1964 ¹⁴¹ ; ZS 1985 ¹⁴²

¹³⁵ KLP, s. 133 – chor. techn., 1.09.1939 r. pełnił służbę w kompanii portowej.

¹³⁶ KLP, s. 134 – 1.09.1939 r. pełnił służbę w kompanii portowej.

¹³⁷ Tu wiek – 19 lat.

¹³⁸ Tu wiek – 19 lat.

¹³⁹ Tu wiek – 46 lat.

¹⁴⁰ Tu wiek – 46 lat.

¹⁴¹ Tu jako „Mańkowski”.

¹⁴² Tu jako „Mańkowski”.

130	Musiela Ludwik	pomocnik maszynista	Kuźnica 9	35 25.03.1904 r.	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1505	Górczyn ¹⁴³ Miłostowo ¹⁴⁴	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
131	NN kobieta cywil	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964
132	NN mężczyzna	b. d.	b. d.	b. d.	5.09.1939 r.	ofiara nalołu	I 1554	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
133	NN mężczyzna	b. d.	b. d.	25	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1521	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
134	NN mężczyzna	b. d.	b. d.	45	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1520	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
135	NN mężczyzna cywil	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
136	NN mężczyzna cywil	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
137	NN mężczyzna cywil	b. d.	b. d.	b. d.	5.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964
138	NN żołnierz	14 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964
139	NN żołnierz	14 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964
140	NN żołnierz	14 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964
141	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1985
142	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1985
143	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985

¹⁴³ Kwatera V prawa c, rząd 33, grób nr 21.

¹⁴⁴ Według AU.

144	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985
145	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985
146	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985
147	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985
148	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985
149	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985
150	NN żołnierz	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985
151	NN żołnierz	żołnierz piechoty	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Jeżyce ¹⁴⁶	ZS 1985
152	NN żołnierz	żołnierz piechoty	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1985
153	NN żołnierz	żołnierz piechoty	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Górczyn ¹⁴⁸	ZS 1964; ZS 1985
154	NN żołnierz	żołnierz piechoty	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Górczyn ¹⁵⁰	ZS 1964; ZS 1985
155	NN żołnierz	żołnierz piechoty	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Górczyn ¹⁵²	ZS 1985
156	NN żołnierz ¹⁵³	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Jeżyce	ZS 1964; ZS 1985

¹⁴⁵ Prawdopodobnie zginął przy ul. Piotra Wawrzyniaka.

¹⁴⁶ Pogrzeb 2.09.1939 r.

¹⁴⁷ Zabity przy ul. Józefa Strusia.

¹⁴⁸ Księga cmentarna poz. 6165.

¹⁴⁹ Zabity przy ul. Józefa Strusia.

¹⁵⁰ Księga cmentarna poz. 6166.

¹⁵¹ Zabity przy ul. Józefa Strusia.

¹⁵² Księga cmentarna poz. 11203. Zenon Szymankiewicz podaje też inny numer księgi cmentarnej – 12879, jednak nie wyjaśnia, kogo dotyczy.

¹⁵³ Podoficer zawodowy.

157	Nowacki Stanisław	modelarz	Józefa Wybickiego 16	52	3.09.1939 r.	ofiara nalotu lotniczego	I 1530	Samotna ¹⁵⁴	MO; ZS 1964; ZS 1985
158	Nowaczyk Stanisław	kupiec	Prądzynskiego 55	49	1.09.1939 r.	obrażenia od bomby	I 2052	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
159	Nowak Apollonia	b. d.	b. d.	60	5.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Jeżyce ¹⁵⁵	ZS 1964; ZS 1985
160	Nowak Stanisław	kupiec	Szkołna 6	38	6.09.1939 r.	ofiara nalotu lotniczego	I 1534	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
161	Nowak Stefan	cieśla	Adama Asnyka 5	51	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 816	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
162	Nowakowski Marcin	uczeń	Patrona Jackowskiego 13	16	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1833	b. d.	MO; ZS 1964 ¹⁵⁶ ; ZS 1985
163	Nożewnik Jadwiga	b. d.	Piekary 26	34	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1481	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
164	Ostrowski Jerzy	b. d.	b. d.	19	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985 ¹⁵⁷
165	Owczarzak Jadwiga	b. d.	b. d.	58	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Samotna ¹⁵⁸	ZS 1985; KCZ
166	Owczarzak Ludwik	b. d.	b. d.	58	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964
167	Owczarzak Wincenty	b. d.	b. d.	42	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Samotna ¹⁵⁹	ZS 1964; ZS 1985 ¹⁶⁰ ; KCZ
168	Panier Małgorzata	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
169	Pawlak Jan	krawiec	Półwiejska 24	32	14.09.1939 r.	ofiara nalotu lotniczego	I 1598	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985

¹⁵⁴ Pole 4, klasa 4, rząd 1, grób 1, nr ewidencyjny – 2180.

¹⁵⁵ Kwatery prawa, rząd 84, grób nr 29. Tu data pogrzebu 1.09.1939 r.

¹⁵⁶ Tu jako „Marian”.

¹⁵⁷ Tu wiek – 16 lat.

¹⁵⁸ Pole 4, klasa 4, rząd 3, grób 1, nr ewidencyjny – 2185. Według ewidencji cmentarza – *ofiara nalotu*. Występuje tu zapis nazwiska „Owczarzak” i dopisek „starsza”. Nie wiadomo zatem, czy chodzi o Jadwigę Owczarzak czy Ludwika Owczarzaka. Obie te osoby są starsze od Wincentego Owczarzaka.

¹⁵⁹ Pole 4, klasa 4, rząd 3, grób 2, nr ewidencyjny – 2186. Według ewidencji cmentarza – *ofiara nalotu*.

¹⁶⁰ Tu wiek – 62 lata.

170	Pawliczak Stanisław	rolnik	Strykowo, powiat Poznań ¹⁶¹	78	18.09.1939 r.	ofiara nalotu lotniczego	I 1629	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
171	Pazola Antoni	fryzjer	Augustyna Kordeckiego 24	22	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	II 1185	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
172	Pazola Zofia	b. d.	Augustyna Kordeckiego 24	16	1.09.1939 r.	ofiara nalotu lotniczego	I 1548	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
173	Pieprzyk Franciszek	stolarz	Emili Szczanieckiej 7 a	33	2.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1512	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
174	Pietrzykowski Edward ¹⁶²	ślusarz	Zagórze 2	17 3.10.1922 r.	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1482	Miłostowo ¹⁶³	MO; ZS 1964; ZS 1985; ZS 1989
175	Piotkowiak Agnieszka	b. d.	Chodziska 28	55 23.12.1884 r.	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	II 1151	Górczyn ¹⁶⁴	MO; ZS 1964; ZS 1985

¹⁶¹ Obecnie gmina Stęszew, powiat poznański.

¹⁶² Od 1937 r. pracował w Zakładach Hipolita Cegielskiego jako ślusarz. Podczas południowego bombardowania zakładów w dniu 1.09.1939 r. został dwukrotnie ranny. Wydobyto go spod konstrukcji zniszczonej hali. Mimo odniesionych ran zgłosił się do Ratusza, gdzie była centrala posterunków obserwacyjno-meldunkowych. Został włączony do patrolu obserwacyjnego w rejonie ulic: Polnej, Józefa Ignacego Kraszewskiego i Patrona Jackowskiego. Zginął od wybuchu bomby w rejonie Zakładów Umundurowania, podczas ostatniego nalotu o godzinie 18.00. Jego zmasakrowane zwłoki, ubrane w zakrwawiony mundur harcowski, z białoczerwona opaską na lewym ramieniu znalazł ojciec w Zakładzie Anatomii i Medycyny Sądowej Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Poznańskiego przy ul. Rektora Heliodora Święckiego 6. Pogrzeb odbył się 4.09.1939 r. na cmentarzu parafii p. w. Św. Jana Jerozolimskiego za Murami przy ul. Świętojańskiej w Poznaniu. Patrz: Z. Szymankiewicz, *Z nieznanych kart...*, s. 71 (tu też zdjęcie).

W 1982 r. podczas uroczystości 50-lecia harcerstwa na Osiedlu Warszawskim w Poznaniu nadano Szczepowi przy Szkole Podstawowej nr 86 im. Władysława Broniewskiego przy ul. Mińskiej imię Edwarda Pietrzykowskiego, a 15.09.1984 r. Szczep otrzymał sztandar (wymiary 1 x 1 m, lewa strona zielona, prawa czerwona). Szczep im. Edwarda Pietrzykowskiego działał do 1990 r. Przed Szkołą Podstawową nr 86 w Poznaniu jest glaz pamiątkowy z tablicą (projekt Mariana Pietrzykowskiego i Edwarda Smolbrowskiego, odsłonięty we wrześniu 1982 r.) z nazwiskiem Edwarda Pietrzykowskiego, upamiętniający Szczep jego imienia. W 1988 r. Edward Pietrzykowski został pośmiertnie odznaczony Medalem „Za udział w Wojnie Obronnej 1939”. Jego nazwisko jest na pomniku u zbiegu ulic Stanisława Przybyszewskiego i Bukowskiej, odsłoniętym w 1985 r., według projektu Benedykta Kaszni.

¹⁶³ Pierwotnie był pochowany na cmentarzu parafii p. w. Św. Jana Jerozolimskiego za Murami przy ul. Świętojańskiej w Poznaniu. Po likwidacji cmentarza w 1964 r. został przeniesiony na Cmentarz Komunalny nr 1 na Miłostowo – pole 7, rząd 14, grób nr 653. Podczas ekshumacji znaleziono krzyż harcowski, klamrę paska harcowskiego oraz gwizdek zastępowego, które złożono w nowym grobie – Z. Szymankiewicz, *Z nieznanych kart...*, s. 72.

¹⁶⁴ Kwatery II lewa, rząd 2, grób nr 5.

176	Probała Józef	starszy posterunkowy Policji Państwowej	Górna Wilda 21	52	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1466	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
177	Pruchniewicz Piotr	stróż domu	Pocztowa 5 ¹⁶⁵	45	5.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1519	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
178	Prymke Stanisław	kupiec	Zbąszyńska 28	52	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 2060	Jeżyce ¹⁶⁶	MO; ZS 1964; ZS 1985
179	Przybylska Pelagia	b. d.	b. d.	39	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
180	Radońska Zofia	urzędniczka	Marszałka Focha 66	27	2.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 807	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
181	Ratajski Franciszek szer.	14 Wielkopolski Pułk Artylerii Lekkiej	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
182	Rekowska Helena ¹⁶⁷	b. d.	Józefa Strusia 3 a	44	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 863	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
183	Rewers Bolesław	robotnik	Augustyna Szamarzewskiego 10	58	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 821	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
184	Riedel Wilhelm Friedrich	księgowy	Przemysłowa 66	66	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1848	b. d.	MO; ZS 1964 ¹⁶⁸ ; ZS 1985
185	Rochowski Franciszek	b. d.	b. d.	24	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Miłostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
186	Rosenberg Jan	emerytowany nauczyciel gimnazjalny	Emili Szczanieckiej 16	62	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 80998	Miłostowo	MO; AU; ZS 1964 ¹⁶⁹ ; ZS 1985 ¹⁷⁰

¹⁶⁵ Obecnie 23 Lutego.

¹⁶⁶ Kwatery lewa, rząd 0f, grób nr 34.

¹⁶⁷ Z domu Ogórkiewicz.

¹⁶⁸ Tu wiek – 60 lat.

¹⁶⁹ Tu jako „Roseberg”.

¹⁷⁰ Tu jako „Roseberg”.

187	Roszyk	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	Miostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
188	Ruciński Janusz Stefan	uczeń szkolny	Wenecjańska 6	10	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1477	b. d.	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
189	Rudnicki Franciszek	stolarz	Minikowo, powiat Poznań	32	1.09.1939 r.	ofiara nalotu lotniczego	I 1561	b. d.	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
190	Rusiecki Wincenty ppłk	komendant Rejonowej Komendy Uzupełnień	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	WO; ZS 1964; ZS 1985	
191	Ruta Eugeniusz	b. d.	b. d.	13	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985	
192	Samler Wiktor szer. ¹⁷¹	3 Baza Lotnicza Ławica	Al. Karola Marcinkowskiego 20	33	1.09.1939 r.	rozszarpany przez bombę	1848/1946	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; MO; ZS 1964; ZS 1985	
193	Sawicki (Julian?)	dekarz na lotnisku Ławica	b. d.	55		b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1985; ZS 1989	
194	Schikhtanz Roman	stolarz	Juliusza Kossaka 9	23	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1476	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985	
195	Schneider Ignacy	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Miostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985	
196	Schreiber Krystyna	b. d.	b. d.	8	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985	
197	Schreiber Marianna	b. d.	b. d.	3	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985	
198	Siejak Mikołaj	pałac parowozowy	Henryka Sienkiewicza 19	53	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	6196/1945	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985	
199	Skibski Emanuel plut. pchor.	58 Pułk Piechoty Wielkopolskiej 3 kompania ciężkich karabinów maszynowych	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985	

¹⁷¹ KLP, s. 148 – szer. służby czynnej.

200	Skrzydlewski Stanisław	robotnik	Augustyna Szamarzewskiego 11	49	9.09.1939 r.	ofiara nalotu lotniczego	I 1558	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
201	Skuba Michał szer. ¹⁷²	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
202	Sołtyśiak Antonina ¹⁷³	wdowa	Jana Henryka Dąbrowskiego 90	43	2.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1504	Miostowo	MO; AU; ZS 1964; ZS 1985
203	Sotkiewicz Franciszek	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Miostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
204	Sowański Florian	przemysłowiec	Kościelna 28	38	15.09.1939 r.	ofiara nalotu lotniczego	I 1604	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
205	Speitel Edmund kpr.	1 Batalion Pancerny	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
206	Spychała Lucjan	uczeń	Jana Henryka Dąbrowskiego 336	22	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	II 1184	b. d.	MO; ZS 1964 ¹⁷⁴ ; ZS 1985 ¹⁷⁵
207	Sroka Kazimierz szer.	58 Pułk Piechoty Wielkopolskiej	Gnieźnińska 12	24	1.09.1939 r.	ofiara nalotu ¹⁷⁶	II 1167	Jeżyce ¹⁷⁷	MO; ZS 1964; ZS 1985
208	Stacherek Walenty	robotnik	Ławica – wieś	45	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	2426/1945	b. d.	MO; ZS 1964 ¹⁷⁸ ; ZS 1985 ¹⁷⁹
209	Stachowski Bronisław kpr. ¹⁸⁰	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985

¹⁷² KLP, s. 150 – szer. służby czynnej.

¹⁷³ Z domu Szulczyk.

¹⁷⁴ Tu jako „Łucjan”, wiek – 12 lat.

¹⁷⁵ Tu jako „Łucjan”, wiek – 12 lat.

¹⁷⁶ Prawdopodobnie zabity przy ul. Polnej.

¹⁷⁷ Kwatery prawa, rząd 82, grób 1.

¹⁷⁸ Tu jako „Stacherczak”.

¹⁷⁹ Tu jako „Stacherczak”.

¹⁸⁰ KLP, s. 151 – kpr. mech.

210	Stanisławski Stanisław	b. d.	b. d.	27	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	1553	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
211	Stanko Florian	ślusarz	Ostatnia 27	33	8.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	1553	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
212	Stawinski Jakub	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	1553	Milostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
213	Stefaniak Stanisław	b. d.	Piotra Wawrzyniaka 16	49	2.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	1518	Jeżyce ¹⁸¹	MO; ZS 1964; ZS 1985
214	Stefanski Kazimierz	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	Samotna ¹⁸²	KCZ
215	Stróżyk Leon	posterunkowy Policji Państwowej	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1989
216	Szarzyński Zygmunt	emeryt	b. d.	60	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1989
217	Szubert Jadwiga	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	Milostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
218	Szumilowski Bernard	malarz	Piotra Wawrzyniaka 22	28	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	II 868	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
219	Szymankiewicz Marian chor. pilot	3 Baza Lotnicza Ławica	Elżbiety Drużbackiej 5	39	1.09.1939 r.	24.04.1939 r.	b. d.	b. d.	2659/1945	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; MO; WO; ZS 1964; ZS 1985
220	Śledź Eugenia	b. d.	b. d.	1	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	Samotna ¹⁸⁴	ZS 1964; ZS 1985; KCZ
221	Ślotata Franciszek	robotnik	Strumykowa 10	37	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	I 1642	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
222	Ślusarski Jan st. szer. ¹⁸⁵	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ ¹⁸⁶ ; WO ¹⁸⁷ ; ZS 1964; ZS 1985

¹⁸¹ Kwatery lewa, rząd 57, grób nr 24.

¹⁸² Pole 9, klasa 4, rząd 1, grób 1, nr ewidencyjny – 2181. Według ewidencji cmentarza – *ofiara nalotu*.

¹⁸³ Zginął od odlamka bomby nad Wartą na wysokości Gazowni Miejskiej. Ciało, po zidentyfikowaniu, zostało doraźnie pochowane nad rzeką – zabrała je fala powodziowa wiosną 1940 r.

¹⁸⁴ Pole 3, klasa 4, rząd 14, grób 27, nr ewidencyjny – 2190. Brak zapisu w ewidencji cmentarza, że to ofiara nalotu.

¹⁸⁵ KLP, s. 155-156 – szereg służby czynnej, 1.09.1939 r. pełnił służbę w kompanii wartowniczej.

¹⁸⁶ Tu jako „starszy strzelec”.

¹⁸⁷ Tu jako „starszy strzelec”.

223	Śmigielska Stanisława	b. d.	b. d.	49	5.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985 ¹⁸⁸
224	Śmigielska Władysława ¹⁸⁹	wdowa	Patrona Jackowskiego 9	53	2.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1495	Jeżyce ¹⁹⁰	MO; ZS 1964; ZS 1985 ¹⁹¹
225	Świątek Stefan	strażnik	Towarowa 15/18	46	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 2100	b. d.	MO; ZS 1964 ¹⁹² ; ZS 1985 ¹⁹³
226	Świdziński Henryk	b. d.	b. d.	14	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
227	Tomiak Andrzej	robotnik	Marszałka Focha 23	75	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1524	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
228	Torlop Leon	b. d.	b. d.	19	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Samotna ¹⁹⁴	ZS 1964; ZS 1985; KCZ
229	Tulbacki Konrad	pracownik pocztowy, kierowca	Jana Umieńskiego 5	34	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	II 1148	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985; ŁW; PP
230	Twardocki Antoni	b. d.	b. d.	55	23.10.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
231	Ulbrych Kazimierz	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1985
232	Wachowiak Kazimierz	uczeń szkolny	Kościelna 15	13	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 855	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
233	Wachowiak Tadeusz	uczeń gimnazjalny	Szczepankowo Osiedle	15	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1517	b. d.	MO; ZS 1964 ¹⁹⁵ ; ZS 1985 ¹⁹⁶

¹⁸⁸ Tu data śmierci – 2.09.1939 r.

¹⁸⁹ Z domu Marcinkowska.

¹⁹⁰ Kwatery prawa, rząd 16, grób nr 39. Tu data pogrzebu 1.09.1939 r.

¹⁹¹ Tu data śmierci 5.09.1939 r.

¹⁹² Tu wiek – 42 lata.

¹⁹³ Tu wiek – 42 lata.

¹⁹⁴ Pole 4, klasa 4, rząd 2, grób 2, nr ewidencyjny – 2183.

¹⁹⁵ Tu wiek – 12 lat.

¹⁹⁶ Tu wiek – 12 lat.

234	Walczak Jan	robotnik	Bukowska 167	43	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 836	Jeżyce ¹⁹⁷	MO; ZS 1964; ZS 1985
235	Waligórski Stanisław	b. d.	Sucha 1	2	1.09.1939 r.	zabity podczas nalotu	III 216	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
236	Wardaszka Jan ppor. ¹⁹⁸	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	32 27.05.1907 r.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO ¹⁹⁹ ; ZS 1964 ²⁰⁰ ; ZS 1985
237	Waściński Ignacy	b. d.	b. d.	35	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
238	Werner Otton	rolnik	Tarnowa, powiat Wolsztyn ²⁰¹	44	4.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1515	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
239	Wichtowski Stanisław	kowal	Strumykowa 10	54	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	2864/1945	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
240	Wieczorek Wacław	b. d.	b. d.	30	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Miłostowo	AU; ZS 1964; ZS 1985
241	Więcek Józefa ²⁰²	b. d.	Sucha 1	33	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1507	b. d.	MO; ZS 1964 ²⁰³ ; ZS 1985
242	Wiszniewski Jerzy	wiceprezes Sądu Apelacyjnego Poznań	Sebastiana Klonowica 3	63	26.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 1678	b. d.	MO; ZS 1964 ²⁰⁴ ; ZS 1985 ²⁰⁵
243	Włodyga Tadeusz	b. d.	b. d.	37	3.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
244	Wojciechowski Stefan	krawiec	Piotra Wawrzyniaka 7	66	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	I 2180	b. d.	MO; ZS 1964 ²⁰⁶ ; ZS 1985

¹⁹⁷ Pogrzeb 5.09.1939 r., nie ma w ewidencji podanej lokalizacji.

¹⁹⁸ KLP, s. 158 – ppor. rez. techn., zmobilizowany w sierpniu 1939 r.

¹⁹⁹ Tu jako „podchorąży”.

²⁰⁰ Tu jako „Warszka”.

²⁰¹ Obecnie wieś w gminie Rakoniewice, powiat grodziski.

²⁰² Z domu Kamzol.

²⁰³ Tu jako „Wiącek”.

²⁰⁴ Tu wiek – 62 lata.

²⁰⁵ Tu wiek – 62 lata.

²⁰⁶ Tu wiek – 62 lata.

245	Wojciechowski Walenty	mistrz stolarski	Lodowa 36	68	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 822	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
246	Wolniewicz Tadeusz	artysta malarz	Franciszka Ratajczaka 12	42	5.09.1939 r.	ciężkie obrażenia wskutek nalotu	I 1511	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
247	Wołynski Walenty	mistrz szewski	Grudzieniec 42	64	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 815	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
248	Wójcikiewicz Zygmunt	uczeń stolarski	Górn Włda 78	18	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1500	Samotna ²⁰⁷	MO; ZS 1964; ZS 1985
249	Wróblewski Stanisław	b. d.	b. d.	33	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
250	Wrózek Florentyna	b. d.	b. d.	b. d.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	b. d.	ZS 1964; ZS 1985
251	Wysocki Henryk ²⁰⁸	uczeń Gimnazjum Handlowego ²⁰⁹	Stanisława Staszica 16/7	17 23.05.1922 r.	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 823	Jeżyce ²¹⁰	MO; ZS 1964; ZS 1985; ZS 1989
252	Zając Krystyna	uczennica gimnazjalna	Sucha 1	15	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	3614/1946	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
253	Zając Maria	b. d.	Sucha 1	43	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	3613/1946	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
254	Zakęs Marian	robotnik	Podwale	17	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1475	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
255	Zawitaj Maria	b. d.	Kórnik, powiat Śrem	25	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1489	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985

²⁰⁷ Pole 4, klasa 4, rząd 2, grób 1, nr ewidencyjny – 2182.

²⁰⁸ W 1939 r. został powołany do placówki Obrony Przeciwlotniczej przy Szkole Podstawowej nr 23 w zbiegu ulic Stefana Żeromskiego i Jana Henryka Dąbrowskiego. Około godziny 18.00 patrolował razem z Tadeuszem Kuczykiem ulicę Bukowską, gdzie zginął podczas ostatniego nalotu. Według Zenona Szymankiewicza Henryk Wysocki upadł na zerwaną trakcję trolejbusową i poniósł śmierć w wyniku porażenia prądem – Z. Szymankiewicz, *Z nieznanych kart...*, s. 72-73 (tu też zdjęcie). W 1939 r. jedyna linia trolejbusowa w Poznaniu jeździła ze Śródki na ul. Wiejską na Główną. Jego nazwisko jest na pomniku w zbiegu ulic Stanisława Przybyszewskiego i Bukowskiej, odsłoniętym w 1985 r., według projektu Benedykta Kaszni.

²⁰⁹ W 1939 r. ukończył 3 klasę.

²¹⁰ Kwatery lewa, rząd 35, grób nr 51, pogrzeb 5.09.1939 r.

256	Zemanek Edward ppor. ²¹¹	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	24 16.02.1915 r. ²¹²	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
257	Zieliński Jan	robotnik	Patrona Jackowskiego 29	37	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	II 827	b. d.	MO; ZS 1964; ZS 1985
258	Ziętek Stanisław	b. d.	b. d.	49	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Samotna ²¹³	ZS 1964; ZS 1985; KCZ
259	Ziętkiewicz Marian	b. d.	b. d.	22 2.02.1917 r.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Górczyn ²¹⁴	ZS 1964; ZS 1985
260	Ziętkiewicz Stanisław	robotnik	Masztalarska 6	20	1.09.1939 r.	od bomby lotniczej	I 1480	b. d.	MO; ZS 1964 ²¹⁵ ; ZS 1985 ²¹⁶
261	Zwierzycki Walenty plut. ²¹⁷	3 Baza Lotnicza Ławica	b. d.	30 1909 r.	1.09.1939 r.	b. d.	b. d.	Cytadela Poznańska	KLP; KPŻ; WO; ZS 1964; ZS 1985
262	Żyniewicz Maria	b. d.	Marii Konopnickiej 3	45	1.09.1939 r.	ofiara nalotu	II 1169	Jeżyce ²¹⁸	MO; ZS 1964 ²¹⁹ ; ZS 1985 ²²⁰

Kody źródeł:

AU – Archiwum Uniwersum Spółdzielni Pracy w Poznaniu przy ul. Woźnej;

KLP – O. Cumfi, H. K. Kujawa, *Księga łomików polskich. Poległych zmarłych i zaginionych 1939 1946*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, wyd. I, Warszawa 1989.

KPŻ – B. Affek-Bujalska, L. Głowacki, L. Lewandowicz, E. Pawłowski, *Księga pochowanych żołnierzy polskich poległych w II wojnie światowej*, t. I, *Żołnierze wczesnia* [części: A–M i N–Z], Pruszków 1993.

²¹¹ KLP, s. 162 – ppor. techn., 1.09.1939 r. pełnił służbę na stanowisku zastępcy komendanta parku lotniczego.

²¹² 16.02.1915 r. według KPŻ, natomiast KLP podaje 15.02.1915 r.

²¹³ Pole 4, klasa 4, rząd 1, grób 7, nr ewidencyjny – 2191. Brak zapisu w ewidencji cmentarza, że to ofiara nalotu. Tu jako „Ziętek”.

²¹⁴ Kwatera V prawa f, rząd 26, grób nr 3. Tu jak „Ziętkowiak”. Na tym cmentarzu jest też pochowany Wojciech Ziętkowiak, kwatera II prawa, rząd 30, grób nr 47, ur. 13.03.1896 r., zm. 1.09.1939 r. Być może jest to ofiara nalotu biorąc pod uwagę pisownię nazwiska Mariana Ziętkiewicza (mogli zginąć razem) – bliższych danych jednak brak.

²¹⁵ Tu wiek – 29 lat.

²¹⁶ Tu wiek – 29 lat.

²¹⁷ KLP, s. 163 – zbrojistrz.

²¹⁸ Kwatera lewa, rząd 53, grób nr 42. Tu jako „Żyniewicz Felicia”.

²¹⁹ Tu jako „Żyniewicz”.

²²⁰ Tu jako „Żyniewicz”.

- KCZ – księga cmentarza parafii p. w. Zmartwychwstania Pańskiego w Poznaniu.
- LW – L. Żimowski, *Łącznościowcy wielkopolscy w latach 1939–1945*, Poznań 1973.
- MO – M. Olszewski, *Indeks ofiar terroru i wojny*, Archiwum Państwowe w Poznaniu, bez sygnatury, materiał pomocniczy na stanowisku ds. kwerend, [Rejestr polskich strat ludnościowych w Poznaniu 1939–1945 sporządzony na podstawie akt Urzędu Stanu Cywilnego].
- PP – Pracownicy poczty i telekomunikacji w latach wojny i okupacji 1939–1945, zespół aut. W. Madoń et al., Centralny Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Poczty, Zakład Historii i Programowania Rozwoju Poczty, Warszawa 1979.
- WO – W. Olszewski, *Cmentarze na stokach poznańskiej Cytadeli*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2008.
- WSPÓ – *Wspomnienia z wrześniowych dni. Wielkopoleanie o kampanii wojennej 1939*, wybór, opracowanie i wstęp E. Makowski, wyd. I, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1975.
- ZS 1964 – Z. Szymankiewicz, *Niemieckie bombardowania Poznania 1 września 1939 r. Przyczynek do badań wydarzeń wrześniowych 1939 r. w Poznaniu*, „Kronika Miasta Poznania” 1964, nr 3, s. 32–34.
- ZS 1985 – Z. Szymankiewicz, *Poznań we wrześniu 1939*, wyd. I, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1985.
- ZS 1989 – Z. Szymankiewicz, *Z nieznanych kart poznańskiego Września*, „Kronika Miasta Poznania” 1989, nr 4, s. 59, 71–73.

Cmentarze:

- Cytadela Poznańska** – Cmentarz Bohaterów Polskich na Cytadeli Poznańskiej, Kwatery I ofiar hitlerowskiego i stalinowskiego terroru, rząd A, zbiorowa mogiła – CBP – I–A.²²¹
- Górczyn** – Cmentarz Górczyński parafii p. w. Matki Boskiej Bolesnej przy ul. Piotra Ściegiennego w Poznaniu.
- Jeżyce** – Zabytkowy Cmentarz Jeżycki, dawny cmentarz parafii p. w. Najświętszego Serca Jezusa i św. Floriana przy ul. Nowina w Poznaniu – obecnie w zarządzie parafii p. w. Chrystusa Dobrego Pasterza.
- Lubowska** – cmentarz parafii p. w. Imienia Maryi w rejonie ulic Braniewskiej i Lubowskiej w Poznaniu w Krzyżownikach.
- Miłostowo** – Cmentarz Komunalny nr 1 na Miłostowie w Poznaniu.
- Samotna** – cmentarz parafii p. w. Zmartwychwstania Pańskiego przy ul. Samotnej w Poznaniu.
- Św. Wojciech** – cmentarz parafii p. w. Św. Wojciecha na Cytadeli Poznańskiej.

²²¹ Patrz: W. Olszewski, *Cmentarze na stokach poznańskiej...*, s. 435–438.